

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDA ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI FANINING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

Ergasheva Gulsanam,

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti 2-bosqich magistri

Annotatsiya: maqolada maktabda tilning barcha tomonlari (talaffuzi, fonetikasi, leksikasi, grammatikasi, soʻz yasalishi)ni oʻzaro bogʻliq holda oʻrganish ona tilini oʻrgatishdagi yetakchi tamoyil boʻlib, uni amalga oshirish oʻquvchilarning tilni murakkab, rivojlanuvchan, oʻzaro bogʻlangan muhim tomonlarga ega boʻlgan hodisa sifatida anglab yetishlari uchun ilmiy asos yaratishi, tilning mohiyatini bunday idrok etish hodisalarning rivojlanuvchanligi va oʻzaro bogʻlangan qismlardan tuzilishini tushunishga zamin hozirlashi haqida ilmiy-nazariy fikr va mulohazalar berilgan.

Аннотация. В статье изучение всех сторон языка (произношение, фонетика, лексика, грамматика, словообразование) в школе является ведущим принципом обучения родному языку, а его реализация делает язык комплексным, создает научную основу для понимания его как развивающегося, взаимосвязанного явления с важными аспектами. Приводятся научно-теоретические мнения и соображения, подготавливающие почву для понимания.

Annotation. In the article, the study of all aspects of the language (pronunciation, phonetics, vocabulary, grammar, word formation) at school is the leading principle of teaching the native language, and its implementation makes the language complex, creates a scientific basis for understanding it as a developing, interconnected phenomenon with important aspects. theoretical opinions and considerations that prepare the ground for understanding.

Oʻzbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishgach, ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy-maʼnaviy rivojlanishning istiqbolli yoʻliga kirib oʻziga xos va mos yoʻlni tanlab oldi. Bu boradagi tub oʻzgarishlar barcha jabhalarda shiddat bilan kirib bormoqda va bu taʼlim tizimida ham islohatlar oʻtkazish zaruriyatini yuzaga keltirdi. Taʼlim sohasidagi islohatlar ularni tashkil etadi desak, xato boʻlmaydi. Zero, taʼlim oʻsib kelayotgan yosh avlodning ichki imkoniyatlarini, qobiliyatlarini yuzaga chiqarish bilan birga, kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishda ham asosiy manba hisoblanadi.

Jamiyat aʼzolarining ijtimoiy faolligi ularning ilmiy salohiyati hamda ilmiy dunyoqarashi bilan belgilanadi. Hozirgi davrda taraqqiy etgan davlatlarning iqtisodiy,

siyosiy, ijtimoiy va madaniy ravnaqi fan taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Kadrlar tayyorlash milliy modelida fanning tabiat va jamiyat to‘g‘risidagi fundamental va amaliy tadqiqotlarni rivojlantirish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini ilmiy jihatdan ta‘minlash infrastrukturasi vujudga keltirish, mamlakatimiz ilm-faning jahon ilm-faniga integratsiyasini tashkil etish kabi vazifalar belgilab berilgan.

Bunday dolzarb vazifalar tizimida yosh avlodni mustaqil va ijodiy fikrlashga o‘rgatish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ta‘lim sohasidagi islohotlar faqat malakali kadrlar tayyorlashga xizmat qilib qolmay, balki fuqarolik jamiyatining ilmiy salohiyatini rivojlantirishga ham qaratilgan. Mamlakatimizda ta‘lim- tarbiya sohasiga qaratilayotgan e‘tibor diqqatga sazovordir. Buning yaqqol isbotini esa “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham ko‘rishimiz mumkin. Ushbu strategiyada ta‘lim sohasiga oid ko‘plab vazifalar belgilab berilib, ma‘lum bir miqdordagi mablag‘lar ajratilishi rejalashtirildi. Bu esa yurtimizda yoshlar ta‘lim tarbiyasiga qaratilgan cheksiz e‘tibor, e‘tirof belgisidir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-martdagi “Umumiy o‘rta ta‘lim to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 140-sonli² hamda 2017-yil 6-apreldagi “Umumiy o‘rta ta‘lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limining davlat ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli qarori³ bilan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan umumta‘lim fanlari bo‘yicha “Davlat ta‘lim standarti”⁴ tasdiqlandi. Boshlang‘ich sinflarni o‘qitishda ham aynan shu standartga tayaniladi. Ushbu standartda o‘quvchilarning ta‘lim-tarbiya olish masalalari va vazifalari tarkibiga mustaqil ishlash masalalari ham kiritilgan. Mazkur huquqiy-me‘yoriy hujjatlarda ta‘lim tizimining boshlang‘ich bosqichida asosiy bilim, malaka va ko‘nikmalar shakllantirilishi nuqtayi nazaridan o‘quvchilarning dastlabki savodxonligi masalasi muhim ahamiyat kasb etishi belgilangan edi.

O‘quvchilarga ta‘lim-tarbiya berish vazifalaridan biri ularda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirishdir. Bu vazifani hal qilishda maqsadga muvofiq ishlashning yetakchi sharti - o‘quvchini shaxs sifatida muvaffaqiyatli kamol

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni. – 28.01.2022-y.

² Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta Ta‘lim to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 140-sonli qaror. 2017-y. 15-mart.

³ Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta Ta‘lim va o‘rta maxsus, kasb-hunar Ta‘limining davlat Ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli qarori. 2017-y., 6-aprel.

⁴ Vazirlar Mahkamasining “Davlat Ta‘lim standartlari va davlat Ta‘lim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibini takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi 157-sonli qarori, 27-03.2024-y.

toptirishdir. Quyida ko'rsatiigan omillar tilni o'rgatish bilan bog'liq holda o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirish usulini belgilaydi:

1. Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati uning aloqa (kommunikativ) vazifasini ifodalashdan iboratdir. Maktabda, shu jumladan, boshlang'ich sinflarda tilni o'rgatishning yetakchi yo'nalishi o'quvchilar tomonidan tilning aloqa vazifasini bajarishini tushunishlariga erishish hisoblanadi.

2. Til bilan tafakkur uzviy bog'liq bo'lib, tafakkur so'z vositasida yuzaga chiqadi. Til tafakkurning mahsuli hisoblanib, ongdan tashqarida o'zicha yashamaydi.

3. Til va tafakkur atrofimizni o'rab olgan moddiy borliqqa nisbatan ikkilamchidir. Tafakkur tashqi dunyoning tushunchadagi ifodasi hisoblanadi. So'z tushunchaning shartli nomini o'zida aks ettiradi. Dunyoda yo'q narsa ongda ham, tilda ham bo'lmaydi. Bu holat o'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish asosini tashkil etadi va didaktik tamoyillardan birini, ya'ni til atrofni o'rab olgan muhitni, voqelikni kuzatish jarayonida faol bilish faoliyati vaziyatida o'rganilishini belgilaydi. Bunday yondashish dunyoqarashning asosiy masalalaridan biriga, ya'ni nima birlamchi: tabiat (materiya)mi yoki ongmi degan savolga javob tayyorlash hisoblanadi; materiya — birlamchi, ong — ikkilamchi degan tushunchadan o'quvchilarning xabardor bo'lishiga yordam beradi.

4. Til — barcha tomonlari o'zaro dialektik bog'lanishda va birlikda bo'lgan murakkab, ko'p qirrali hodisa. Aloqa jarayonida tilning barcha tomonlari, uning barcha jihatlari bir-biriga o'zaro ta'sir etadi, shunday sharoitdagina til o'zining aloqa quroli vazifasini bajara oladi.

Maktabda tilning barcha tomonlari (talaffuzi, fonetikasi, leksikasi, grammatikasi, so'z yasalishi)ni o'zaro bog'liq holda o'rganish ona tilini o'rgatishdagi yetakchi tamoyil bo'lib, uni amalga oshirish o'quvchilarning tilni murakkab, rivojlanuvchan, o'zaro bog'langan muhim tomonlarga ega bo'lgan hodisa sifatida anglab yetishlari uchun ilmiy asos yaratadi. Tilning mohiyatini bunday idrok etish hodisalarning rivojlanuvchanligi va o'zaro bog'langan qismlardan tuzilishini tushunishga zamin hozirlaydi.

Maktab tajribasi va maxsus tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, yuqorida qayd etilgan dastlabki qoidalarni o'quv jarayonida amalga oshirishda ijtimoiy hodisa sifatida til haqidagi bilimlar majmuasini to'g'ri tanlash, asosiy til hodisalarini va turlarini tushuntirishda o'qituvchining tutgan metodologik yo'lining aniqligi, o'quvchilar fikrlashini faollashtirish, til nazariyasini o'rgatishga asos bo'ladigan til materialining yuqori sifatli bo'lishi kabi dalillar hal qiluvchi ta'sir etadi. Shubhasiz, har bir omil maktab tajribasida bir-biridan ajralgan holda bo'lmaydi. Aksincha, ularning bir-biriga to'g'ri, maqsadga muvofiq ta'siri ijobiy natija beradi.

Tilni ijtimoiy hodisa sifatida tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Tilning ijtimoiy mohiyati uning aloqa vazifasini bajarishida ko‘rinadi. Uning jamiyat hayotidagi ahamiyatini aniq tushunishga yordam berish uchun quyidagi jihatlarga ahamiyat berish kerak:

a) o‘quv jarayonida har bir til birligining nutqimizdagi o‘rnini o‘quvchilar o‘zlashtirishini ta‘minlash zarur. O‘quvchilar tilning aloqa vazifasini tilning asosiy birliklari (fonema, morfema, so‘z, so‘z birik- masi, gap)ning vazifasini tushunish jarayonida o‘rganadilar.

b) o‘quvchilarning tilning o‘zaro aloqa vositasi ekanligini tushunishlari „Til har bir kishi, umuman, jamiyat hayotida qanday o‘rinni egallaydi?“ savoliga javob topishda ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. O‘quvchilar sinfdan sinfga o‘tishi bilan bu savolga javob chuqurlashib va kengayib boradi. Til kishilarning birgalikdagi mehnat faoliyatida, yangiliklarni maslahatlashib tushunishida, yangi mashinalar ixtiro qilishda zarurligi haqida misollar topib, o‘z fikrlarini tasdiqlaydilar. Yoshlari ulg‘aygan sari o‘quvchilar odamning odam bo‘lishida tilning ahamiyatini tushuna boradilar. Odam o‘zining fikrlash faoliyatini rivojlantirish va nutqini o‘stirish bilan o‘zini doimo takomillashtirib boradi. Olamni, koinotni o‘zgartira borib, kishi yanada kamol topa boradi, uning tili ham boyiydi. Kishilar bilan, jamiyat a‘zolari bilan aloqa, munosabat har bir kishining o‘sishi, rivojlanishidagi zaruriy shartlardan hisoblanadi.

d) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tilga ijtimoiy hodisa sifatida qarashini shakllantirishda tilning kelib chiqishi, tilda yangi so‘zlarning paydo bo‘lishi haqida ularning saviyasiga mos bo‘lgan „sir“ni yechish (tushuntirish) ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga tilning bir kishi tomonidan maxsus o‘ylab chiqarilmaganini, u ibtidoiy odamlarning mehnat faoliyati bilan bog‘liq holda yaratilganini va asta-sekin rivojlanib borganini tushuntiradi: „Bizdan juda uzoq vaqtlar ilgari tilda faqat bir necha o‘ngina so‘z mavjud edi, kishilar atrofdagi tabiatni, narsalarni bilib, ish qurollari yaratib, nimadir ishlab chiqarganlari sari tilda yangi so‘zlar paydo bo‘la boshladi. Atrofimizda mavjud bo‘lgan shaxs va narsalarga, ularning belgilariga, jarayonga, juda ko‘p boshqa narsalarga kishilar nom qo‘yganlar. Shunday qilib, til yangi so‘zlar bilan boyidi va boyib bormoqda“.

Boshlang‘ich sinflarda tilning rivojlanishi haqidagi masala maxsus o‘rganilmaydi. Tilga jamiyatning rivojlanishi bilan bog‘liq holda rivojlanadigan hodisa sifatida ilmiy qarashga zamin yaratish muhim ahamiyatga ega. Tilning leksik tomoni boshqalariga nisbatan harakatchan, tez rivojlanadigan bo‘lgani uchun, til leksikasi misolida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari saviyasiga mos ravishda jamiyatning rivojlanishi bilan bog‘liq holda tilning ham rivojlanishi tushuntiriladi. Tilning leksik

tarkibida yuz berayotgan o'zgarishlar yuzasidan o'qituvchi va o'quvchilarning kuzatishlari bolalarda dunyoni bilish haqidagi tasavvurini shakllantirishga mos material beradi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning tilni o'zlashtirish jarayonini tekshirish shuni ko'rsatadiki, tilga ilmiy qarash asoslarini shakllantirish uning muhim bog'lanishlarini bilishga ham yordam beradi. Xususan, o'quvchilarning so'zning tovush tomoni bilan uning leksik ma'nosi, so'zning morfemik tarkibi bilan leksik ma'nosi, so'zning grammatik ma'nosi bilan uning ma'ni so'z turkumiga tegishliligi o'rtasidagi bog'lanish kabilarni bilib o'ishi shu maqsadga xizmat qiladi. Bu bog'lanish tiining fonetik, leksik, so'z yasalishi va grammatik tomonlarining bir-biriga ta'sir qilishini xarakterlaydigan umumiy bog'lanishlarning xususiy ko'rinishi hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'quvchilarning xarakterli bog'lanishlarni tushuntirishlari tilni egallash nuqtai nazaridagina emas, balki dunyoqarashlarini shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega.

Tildan bilim berishda o'quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish muhimdir. O'qituvchi nazariy xarakterdagi umumlantirish zarur bo'lgan daliliy materiallarni yigish bosqichida ham, berilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish uchun ham bolalarning hayotiy tajribasiga, nutqqa oid amaliyotiga tayanadi. Tilga oid bilimni o'rganish natijasida o'quvchilar nutq faoliyatining sifati o'zgaradi, ongilligi ortadi. Tilni o'rganishni hayot bilan bog'lash dunyoning moddiylikini tushunishga asos yaratadi. Bu bilan bir payticia ona tili darslarining asosiy vazifalari- dan biri bo'lmish o'quvchilarda to'g'ri kuzatish va o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda aniq bayon etish ko'nikmasini o'stirish masalasi hal qilinadi. Bunda o'qituvchidan o'quvchilarda dialektik fikrlash ko'nikmasini shakllantirishga alohida e'tibor berish talab etiladi.

Ona tilini o'rganish jarayonida o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish masalasini hal qilishda maktabda ona tilini o'rgatishga asos bo'ladigan material alohida qimmatga ega. Materialning g'oyaviy yo'nalishi va badiiy ifodaliligi o'quvchilarning fikrlash faoliyatiga, his-tuyg'ulariga ta'sir etadi, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytiradi, tilga va uni yaratgan xalqqa qiziqishini tarbiyalaydi, o'quvchilarning umumiy taraqqiyoti darajasini o'stiradi va ularning shaxsiy sifatlarining, dunyoqarashlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Keyingi yillarda maktab ona tili darsliklari va o'qituvchilar uchun nashr qilingan qo'llanmalar material mazmuniga qo'yilgan talablar anchagina ortdi. Materialning asosiy mezonlari matn va alohida gaplarning bilimni boyituvchi qimmat, leksik-uslubiy aniqligi, mavzu jihatdan xilma-xilligi, hayotning turli tomonlari bilan bog'lanishi, matnlarning g'oyaviy-mavzuviy yo'naltirilganligi, kichik yoshdagi o'quvchilarga

mosligidir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tilni o'rganish jarayonida kichik yoshdagi o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirishga o'qituvchining metodologik yondashuvi, o'quvchilar o'zlashtiradigan ijtimoiy hodisa sifatida rivojlanib boruvchi til haqidagi bilimlar majmuasi, o'quvchilar o'rganib oladigan bilish usuli, tilni o'rganishga asos bo'ladigan materialning bilim berishdagi, g'oyaviy-siyosiy va badiiy qimmati hal qiluvchi ta'sir ko'rsatar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. – 28.01.2022-y.
2. Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta Ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 140-sonli qaror. 2017-y. 15-mart.
3. Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta Ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar Ta'limining davlat Ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori. 2017-y., 6-aprel.
4. Vazirlar Mahkamasining "Davlat Ta'lim standartlari va davlat Ta'lim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibini takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi 157-sonli qarori, 27-03.2024-y.
5. Adizova N.B, Jumayev R.X., Qo'ldoshev R.A., Ismatov S.R. Ona tili o'qitish metodikasi. –Buxoro: "Durdona", 2021. – 292 b.
6. Akramova S.R., Hozirgi o'zbek adabiy tili leksologiyasi. Monografiya - "Globe", 2021.
7. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. Toshkent, "Ma'naviyat" nashriyoti, 2013.
8. Mengliev B. Til va taraqqiyot. "Ma'rifat" gazetasi. 2013 yil 30 noyabr soni, 50 – 53-b.